

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)
PAPILA RO SUNGULA (P1)
MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2025

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 13.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ra swivutiso ri avanyisiwile hi SWIYENG E SWINHARHU:

XIYENG E XA A:	Xikambelantwisiso	(30)
XIYENG E XA B:	Nkomiso	(10)
XIYENG E XA C:	Ririmi eka mbangu	(40)
2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
4. Khwatihata ehansi ka xiyenge xin'wana na XIN'WANA.
5. Nombora tinhlamulo himfanelo ku ya hileswi ti nga nomborisiwa xiswona eka papila ra swivutiso.
6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
7. Tekela enhlokweni mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENG E XA A:	50 wa timinete
XIYENG E XA B:	20 wa timinete
XIYENG E XA C:	50 wa timinete
9. Tsala swi basa no vonaka. ...

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

XITSHURIWA XA A: PROSI**LEXI NGA XAVIWIKI XI PFUMALA MUNAVETISI**

- 1 'Ku dya hi ku endleriwa pulani, na ku tshama u karhi u kombela swa karharisa.' Lawa i marito ya muntshwa loyi a voneke leswaku vutomi bya tika loko u nga byi tlhariheli. Vanhu va swi kota ku luka mano leswaku va ta kota ku siya ndlala hi rivilo; van'wana va navetisa swixavisiwa swo hambanahambana swo fana na mihandzu, matsavu swiambalo na swin'wana na swin'wana. Van'wana va tiendlela swirhapa emakaya ya vona kutani matsavu ya kona va ya navetisa na ku xavisa epatwini. Van'wana va vumba mintlawwa va endla tiphurojeke to hambanahambana; to luka, to rhunga, to vatla na tin'wana na tin'wana. Xa nkoka i ku va va etlela va dyile leswaku makhwiri ya nga gunguli. 5
- 2 Mabindzu lama ya tivekaka swinene i ya le switichini swa mathekisi na mabazi, laha hi kona ku xavisiwaka kona swilo swo hambanahambana swo fana na matsavu, swakudya, swo nwa na switirhisiwa swa tiselulafoni. U ta kuma muxavisi a khomile timanga to katingiwa na to virisiwa, ku endlela leswaku vaxavi va kota ku hlawula leti va ti tsakelaka no eneriseka. Hakunene a ku etleriwi, n'wana u kuriseriwa laha bindzu ri nga kona, a tlhela a vuya a ta sungula ra yena bindzu ra xiyimo xa le henhla. 10
- 3 Vatswari va siya miti ya vona va etlela kwalomo leswaku va ta kota ku pfhumbisa miti ya vona, ku dyondzisa vana xikolo, ku titsakisa na ku tihlayisa hi mali leyi va yi tirheleke. U ta kuma wansati a beburile n'wana hala tlhelo a khomile saka ra malamula, rito ku twala ra ku: '*Lamula hala, saka i R30 ntsena, mukhuhlwana nkwee!*' Ku hava nhlikani kumbe vusiku. Loko ku yima movha laha ku xavisiwaka kona, u ta vona ndlela leyi va gingirikaka ha yona. U ta vona wonge va lo vona xo xi vona, hindlela leyi va tsutsumaka hayona va rhendzela movha. Un'wana loko a vona onge wa rhangeriwa u ta cukumetela mabanana hi fasitere endzeni ka movha. Muchayeri hambi a nga lavi ku xava, u ta vona a vutisa leswaku i mali muni, kutani a humesa mali a xava. 20
- 4 Minkarhi yin'wana hasahasa leyi vaka kona, u hetelela u nga ha swi tivi leswaku n'anga ya xintima yi hambana kwihi ni muxavisi loyi a navetisaka swibodhlelana swa mirhi. Mirhi ya kona yi tala ku ka yi nga tsariwangi swileriso na leswi nga hlanganisiwa ku endla murhi wa kona. Vaxavi va xava hi ku va va lava ku kuma ku pfuneka na ku van'wana va tiva nkoka wa swibodhlelana leswi. Ku na vaxavisi lava va xavisaka emagondzweni lamakulu. Vaxavi vo tala hi lava fambaka hi mimovha naswona va yima va xava. Xivutiso hileswaku va swi tiva njhani leswaku mirhi leyi xavisiwaka yi tshungula yini. '*Xibodhlelana lexi xi ku pfuxa u file*' lawa i marito ya jaha leri nga ebindzwini. Loko wa ha hlamarisiwa hi swibodhlelana ku humelela wa swirhundzu, '*Matamatisi hi lawa vana va ta xeva.*' Lexi nga xaviwiki xi pfumala munavetisi. 30

5	Loko u fika emadorobeni u ta hlanganisiwa hi vavatli na vapfapfarhuti va swilo swo hambanahambana. Un'wana u ku komba rifetho na nkombe, hala tlhelo un'wana u hetisa ku vatla loko van'wana va ri eku huleleni na ku rhunga swixavisiwa leswi nga endliwa hi vuhlalu. Hambileswi va tirhelaka ehandle, a va heli mbilu hikuva va swi tiva leswaku va kuma mali yo tihlayisa. Tindhawu leti ti endzeriwa ngopfu hi vapfumbha vo huma ematikweni ya Yuropa na Amerika. U ta kuma nkombe wu thanderiwile hi nyoka yo vatliwa, lebyi hi byona vutshila.	40
6	Eka mpheamphesa wolowo u ta hlangana na un'wana a ku kombela mali a nga tirhangi nchumu. Mali a hi yo nyikiwa ntsena kambe i yo hakela munhu loko a tirhile kumbe ku hakelela xa n'wanchumu. Na vona lava kombelaka va le bindzwini. Loko a kombela mali, u vula leswaku u lahlakeriwile hi mali yo khandziya ku tlhelela ekaya, kumbe u siyiwile hi xo khandziya lexi a xi n'wi landzile leswaku a ya entirhweni lowu a ha ku wu kumaka. Loko wo tikuma u ri eka ndhawu yoleyo hi siku leri tlhandlamaka u ta kuma xitori xexiya xa tolo. Munhu wa kona u hava na tingana, a nga kombela munhu wun'we kambirhi kumbe kanharhu a nga lemuki nchumu.	45 50

[Vutitumbuluxeri]

- 1.1 Longoloxa swilo SWIMBIRHI ku suka eka NDZIMANA YA 1 leswi vanhu va nga swi endlaka ku kuma mali yo tihanyisa. (2)
- 1.2 Tsavula xivulavulelo eka NDZIMANA YA 1 lexi vulaka ku endla pulani. (2)
- 1.3 Hlamusela leswi nhlokomhaka ya xitshuriwa yi vulaka swona. (2)
- 1.4 Ku ya hi xitshuriwa, hi kwihi laha xiyimo xa bindzu xi nga ehenhla kona? (1)
- 1.5 Ku ya hi NDZIMANA YA 2, hi tihi tinxaka timbirhi ta timanga leti kumekaka ti xavisiwa hi xitalo? (2)
- 1.6 Hi wihi nkoka wa ku va n'wana a kulela endhawini leyi ku vulavuriwaka hi yona eka NDZIMANA YA 2? (2)
- 1.7 Marito lama ya voyamisiweke eka NDZIMANA YA 3 lama nge:
'*Mukhuhlwana nkwee!*' ya vula leswaku loko u xava malamula mukhuhlwana wa ...
 - A nghena.
 - B hola.
 - C nge ku khomi.
 - D ku tlulela. (1)
- 1.8 Hlamusela hungu leri tisiwaka eka vaxavi hi xithathelo lexi nga eka NDZIMANA YA 4 lexi nge: '*Xibodhlelana lexi xi ku pfluxa u file.*' (2)

- 1.9 Vula u ku HI SWONA KUMBE A HI SWONA kutani u seketela nhlamulo ya wena:
- 1.9.1 Eka NDZIMANA YA 4 munhu loyi a xavisaka matamatisi i wa xinuna. (2)
- 1.9.2 Vanhu lava kombelaka mali eka NDZIMANA YA 6 va va va siyiwile hi xifambo xo ya entirhweni. (2)
- 1.10 Hi yihi nghozi leyi nga humelelaka vaxavisi lava va tsutsumaka va rhendzela movha? (2)
- 1.11 Hi rihi khombo leri nga vaka kona eka mirhi leyi xavisiwaka exitarateni? (2)
- 1.12 Loko a wu ri Holobye wa Nhluvukiso wa swa mabindzu lamatsongo a wu ta endla yini hi vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona eka NDZIMANA YA 5? (2)

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

[Xi huma eka: www.123Rf.com]

- 1.13 Xana ku nga va ku ri na vuxaka byihi exikarhi ka lavambirhi? (1)
- 1.14 Kombisa ndlela leyi munhu loyi wa xisati a hlamarisiwaka hi yona hi loyi wa xinuna. (1)
- 1.15 Hikokwalaho ka yini loyi wa xinuna a tumbetile swiluva? (2)
- 1.16 Paluxa matitwelo ya nhwana loyi hi ku leteriwa hi leswi nga exifanisweni? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta NKOMBO u kombisa nkoka wa ku endla vutiolori.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**NKOKA WA VUTIOLORI**

Vutiolori byi nga hlamuseriwa tanihi hi maendlelo yan'wana na yan'wana lama endlaka leswaku swirho swa miri swi fambafamba. Ku nga va hindlela ya ku va munhu a swi kunguhatile kumbe ku ri migingiriko ya siku na siku ekaya. Loko munhu a endla migingiriko leyi a nga ehleketi swo tala, leswi swi endla leswaku moya wa yena wu tshama wu phyuphyile. Ku na tinxakanxaka to tala ta migingiriko ya vutiolori, leti katsaka ku khida, ku tsutsuma na ku famba. Hinkwaswo leswi swi pfuna leswaku mipfimbi na misiha ya munhu swi tirha kahle kutani nkholuko wa ngati wu va lowu tshamisekeke. Munhu loyi a endlaka vutiolori hi ku famba, ku tsutsuma kumbe ku ya endhawini yo endlela eka yona vutiolori u va na nkateko wo hlangana na vanhu vo hambahambana kutani a tikumela vanghana vo tala lava a nga hlekaka na ku bula leti na letiya na vona. Loko miri wu ri karhi wu fambafamba na ku endla migingiriko wa tiyelela. Miri a wo tiyelela ntsena wu tlhela wu va na matimba ku tlula ekusunguleni. Miri lowu nga na matimba wa tilwela eka mavabyi yo fana na ntshikelelo wa ngati na vuvabyi bya chukela. Munhu loyi a gingirikaka khwiri ra yena ri gayela swakudya hi ku hatlisa leswi endlaka leswaku a nga nyuheli. Munhu loyi a endlaka vutiolori nghohe ya yena ya saseka na ku languteka ku fana na ya munhu lontsongo.

[Xi huma eka: www.healthline.com]

NTSENGO WA XIYENGE XA B:

10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

[Xi huma eka: www.websitename.com]

- 3.1 Xinavetiso lexi xi kongomisiwe eka vamani? (1)
- 3.2 Xana rito 'yi' eka xivulwa 'U nga yi lorhi kunene', ri yimela yini? (1)
- 3.3 Hikwalaho ka yini ku nga tsariwangi nxavo wa nchumu lowu navetisiwaka? (1)
- 3.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi.
Loko va ku: 'Kombela ku hi endzela sweswi eka ...', va vula leswaku u va endzela ku ya ...
- A kuma vito ra nchumu lowu xavisiwaka.
B vona vaxavisi na vhengele ra vona.
C wu lombela u muka na wona.
D wu vona na ku wu chayela u wu twa. (1)
- 3.5 Marito ya 'yi chayele', ya na nkoka muni eka vaamukeri wa mahungu? (2)

- 3.6 Marito ya 'Hi ta ku tshovela 45% n'hwetile leyi', ya khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 3.7 Marito lama nge 'U nga yi lorhi kunene yi chaye'le' ya seketela hindlela yihi xifaniso lexi nga eka xinavetiso. (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.cartoonstock.com]

- 4.1 Boxa mbangu lowu timhaka leti nga eka khathuni ti humelelaka eka wona. (1)
- 4.2 Xana eka khathuni leyi ku vulavula swimunhuhatwa swingani? (1)
- 4.3 Xana i nkarhi wo endla yini lowu nga hela? (1)
- 4.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va rito 'NKARHI' ri tsariwile hi maletere lamakulu ri tlhela ri vekiwa xivutiso na xihlamalo swi komba leswaku ximunhuhatwa xa ... (1)
- A holova.
B huwelela.
C yimbelela.
D xavelela.

- 4.5 Ximunhuhatwa eka khathuni xi titwa njhani? Seketela. (2)
- 4.6 Rito 'Tisani' eka xivulwa xa 'Tisani maphepha ya n'wina haleno!' ri kombisa yini? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 4.7 Hi ku vona ka wena i yini xi endleke leswaku ximunhuhatwa xi heleriwa hi nkarhi? Seketela nhlamulo ya wena hi leswi nga eka khathuni. (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5: RIRIMI NA VUSWIKOTI BYO HLELA

- 5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI

UHLAYISEKI BYA VANA

Tiko ri yimile hi milenge na ku taleriwa hi vugevenga lebyi tsuvulaka na misisi. Vatswari va fanele ku veka tihlo eka vuhlayiseki bya vana va vona hi xiyimo xa le henhla swinene. Ku va vatswari va dyondzisa **n'wana wa vona wo sungula** loyi se a kuleke ku ringanela ku va na vutihlamuleri ehenhla ka vamakwavo i mhaka ya kahle. I swa nkoka ku vatswari va tiva vanghana va vana va vona na lomu va tshamaka kona. Vatswari va fanele ku tinyika nkarhi wo ya etindhawini ta vuhungasi tanihi ndyangu, na ku tlhela va amukela swiboho leswinene swa vana va vona. Ku lawula vana ku tlula mpimo swi na **khombo** na ku vanga ntshikelelo wa miehleketo. Mhaka yin'wana ya **kahle** i ku amukela tinyiko leti va nga na tona hikuva tin'wana hi leti ti nga ta va ntirhovutomi eka vona. N'wana loyi a nga kurisiwa kahle hi rirhandzu u kula **kahle** na ku va na vutitshembi eku hanyeni ka yena. Vana na vona va fanele ku yingisa vatswari tanihihilaha xivuriso xa vakhale xi vulaka ha kona loko xi ku: '**Rhavi lerintshwa ri tiyisiwa ri hi lera khale.**'

[Vutitumbuluxeri]

- 5.1.1 Vumba xivulwa xin'wana hi rito leri tikisiweke, u humesa nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa lexi:
Va fanele ku **tiva** mahanyelo ya vana va vona kahle. (2)
- 5.1.2 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka nkarhi lowu nga hundza.
Tiko ri yimile hi milenge na ku taleriwa hi vugevenga lebyi tsuvulaka na misisi. (2)
- 5.1.3 Nyika rito rin'we ro vula marito lama tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.
Vatswari va fanele ku dyondzisa **n'wana wa vona wo sungula**, loyi se a kuleke ku ringanela ku va na vutihlamuleri ehenhla ka vamakwavo. (1)
- 5.1.4 Nyika ntirho wa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
Mhaka yin'wana ya **kahle** i ku amukela tinyiko leti va nga na tona hikuva tin'wana hi leti ti nga ta va ntirhovutomi eka vona. (2)

5.1.5 Hlawula **risivinene** leri faneleke rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi, 'Ku lawula vana ku tlula mpimo swi na **khombo** ...'

- A leyi.
- B vona.
- C hina.
- D rona.

(1)

5.1.6 Nyika **ntsongahato** wa marito lama tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Loko vatswari va ya kun'wana kambe va nga fambi na **vana** va vona, va fanele ku siya vana na **munhu** loyi va n'wi tshembaka.

(2)

5.1.7 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka tlhelo ra nandzulo.

Switsundzuxo swa kahle swi kumeka eka vatswari.

(2)

5.1.8 Xana xivuriso lexi nga laha hansi a wu ta xi tirhisa loko swi te yini?

'Rhavi lerintshwa ri tiyisiwa ri hi lera khale.'

(2)

5.2 Languta xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

Murhi lowu wu tswarile swinene!
Vakulukumba lava va ta vuyeriwa nan'waka.
Va ta **puna** tiko ra ka vona hi **mihandu** leyinene.

[Xi huma eka: www.gettyimages.com]

5.2.1 Yisa xivulwa lexi nga laha hansi eka vun'we.

Vakulukumba lava va ta vuyeriwa nan'waka.

(2)

5.2.2 Hlela marito lama tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:

Ndzi ta **puna** tiko ra ka hina hi **mihandu** leyinene. (2)

5.2.3 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka u sungula hi rito leri landzelaka:

Lowu ...

Murhi lowu wu tswarile swinene! (2)
[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40

NTSENGO WA TIMARAKA: 80